

KAZAK TÜRKLERİ

Kazak Türkleri, sınırları doğuda Altay dağlarından batıda Ural dağları, Volga nehri ve Hazar denizinin kuzeyine, güneyde Aral denizi ve Taşkent civarından Han-Tanrı dağına, kuzeyde İrtiş'i kestikten sonra Batı Sibiry göller bölgesine bir yay çizerek Tobol'a kadar uzanan çok geniş bir sahada, 2.717.300 km² yüzölçümü ile Asya'nın en büyük devletlerinden birisi olan Kazakistan'da yaşamaktadırlar. Kazakistan Cumhuriyeti'nin 1989 sayımı itibarıyla 16,5 milyon olan nüfusu içinde Kazak Türklerinin oranı % 40'tır (Rus % 38, Alman % 6, Ukraynalı % 5, Özbek % 2, Tatar % 2, diğer % 7)¹. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde, Moğolistan Halk Cumhuriyetinde, Altay Cumhuriyetinde ve Doğu Türkistan'da da Kazak Türkleri yaşamaktadır.

Çingiz Han'ın Moğol istilâsı ile XIII. yy. ve devamında Türk illeri darmadağın olur. Divanü Lugati't-Türk'te adı geçen birçok Türk ilinin (Çiğil, Tohsı, Karluk, Yağma vb.) Çingiz hareketinden sonra anılmaz olduğu görülür. Birbiri içinde dağıtılan Türk illerinin yerine yeni iller ortaya çıkar. Bunların en önemlileri Özbekler ve Kazaklardır. Bu unsurların teşekkülü XIV.yy. ortalarından itibaren olmuştur. Fakat tarih sahnesinde devlet olarak rol almaya başlamaları Altınordu devlet merkezinin çökmesinden sonra gerçekleşmiştir². Kazaklar önceleri İrtiş nehrinden Aral denizinin kuzeydoğusuna kadar olan topraklardaki Özbek Hanlığı bünyesinde yaşadılar. Cuci soyundan gelen Barak Han'ın ölümünden sonra 1428 yılında Özbek Hanlığının başına Şeybanî sülalesinden Ebu'l-Hayr Han geçer. Ebu'l-Hayr daha sonraları Sıgnak kentini alarak kendisine merkez yapmış, böylece hakimiyetini Maverâünnehr'e doğru kaydirmiştir. Özbek Hanlığı içindeki bazı boylar Ebu'l-Hayr ile anlaşmazlığa düşerler ve Barak Han'ın oğulları Canı Bek ile Girey idaresinde doğuya doğru göç ederek başka boyların da katılması ile orada Kazak Hanlığını kurarlar³. Özbek Hanı Ebu'l-Hayr ve oğlu bu yeni hanlığı tanımayarak mücadeleye girişirler, fakat Canı Bek ile

¹Sungur, N., "Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları", *Bağımsızlığın İlk Yılları* (Azerbaycan-Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan-Türkmenistan), Ankara 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1723, s. 229. (Kaynak: Atılgan, C., *Die mittel-asiatischen Republiken und Aserbaidschan im Zuge der Unabhängigkeit*, Zentrum für Türkeistudien, Essen 1993.)

²Prof.Dr. M. Kafalı'nın *Sibiry Tarihi* adlı lisanüstü dersinde verdiği şifahi bilgilerden aktarılmıştır.

³Gömeç, S., *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Konya 1996, s. 72-73.

yaptıkları savaşta ölürlür. Özbek Hanlığının başına geçen Muhammed Şeybani ile Kazaklar arasındaki mücadele XV.yy. sonuna kadar devam etmiştir. 1500 yılında savaşa son verilerek iki hanlık arasında bir anlaşma yapıldı. Muhammed Şeybani Buhara ve Semerkand'a çekildi. Böylece bugünkü Kazakistan'ın doğusunda Kazak hakimiyeti sağlamıştır. Önceleri Kazakların bir kısmı Canı Bek'in oğlu Kasım Han idaresinde Balkaş bölgesinde, bir kısmı da Girey'in oğlu Burunduk Han yönetiminde Ural dağları sahasında oturmaktadır. Kasım Han, Burunduk'un ölümünden sonra bütün Kazakları birleştirmiştir⁴. Kasım Han devrinde Kazak Hanlığı iyice güçlenmiş, Kazak Türkleri siyasi bakımdan Özbeklerden tamamen ayrılmıştır. Kasım Han'ın 1520'de ölümünden sonra yerine oğlu Ak-Nazar Han geçer. Ak-Nazar Han Oyrat saldırılarına karşı topraklarını başarıyla savunur.

Ak-Nazar'ın torunu Tevkel Han devrinde Ulı-cüz, Orta-cüz ve Kiçi-cüz olmak üzere üç ordaya ayrılan Kazak Türklerinin idarî esasları, tamgaları, yaylak ve kışlakları yeniden belirlenmiş, düzene sokulmuştur⁵. Tevkel Han'ın ölümünden sonra yerine İşim Han geçti. Onun zamanında ve daha sonra 1723-1758 yılları arasında Kazak Toprakları Moğol-Kalmuk istilâsına maruz kaldı. Bu büyük yıkım Çinlilerin Kalmukları mağlup etmesine kadar devam etti. Bu sırada Kiçi-cüz hükümdarı Ebu'l-Hayr Han, Kalmuklara karşı 1726-1730 yılları arasında Ruslardan yardım isteme hatasına düştü. Bu istek Rusların Türkistan'ı işgal hareketinin merkezi olacak Orenburg kalesinin inşası (1734-1735) ile sonuçlandı. Doğudan hiç bitmeyen Kalmuk saldırıları ve Çin baskısı, kuzeyden Rus kıskacı arasında kalan Kazak Türkleri birlik halinde hareket etmeyi bir tarafa bırakarak kendi içlerinde de sık sık cüzler arası mücadelelere giriştiler. Bütün bu olumsuz şartlar altında 1731 yılında Kiçi-cüz, 1734'te Orta-cüz, 1738'de Ulı-cüz Kazakları Rus hakimiyetini tanımak zorunda kaldılar⁶. Fakat uzun süre iç işlerinde bağımsız kalmışlar ve zaman zaman Ruslarla mücadelelerine devam etmişlerdir, tam olarak ancak 1854 yılında Rusyaya bağlanırlar. Ruslar daha 1756 yılından itibaren Rus Kosaklarını ve göçmenleri Kazak ülkesinin verimli topraklarına (ilk olarak Yayık nehrinin sağındaki arazilere) iskan etmeye

⁴Gömeç, S. a.g.e., s. 73.

⁵Gömeç, S. a.g.e., s. 74.

⁶Gömeç, S. a.g.e., s. 75.

başlamışlardır⁷. Bu durum karşısında Batı Kazakistandaki Kiçi-cüz Kazakları Sırım-Batır liderliğinde 1783 yılında isyan ettiler. Beş yıl devam eden çarpışmalar Ruslar tarafından güçlükle bastırılmıştır. Ondan sonra başa geçen Kiçi-cüz Hanları Arın Gazi ve Şir Gazi (1824'te) de Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Orta-cüz Kazaklarının Ruslara karşı mücadeleleri 1838 yılında Kenesarı Han'ın başa geçmesiyle güç kazanmış ve 1847 yılında Kenesarı'nın bazı Kırgız beyleri tarafından öldürülmesine kadar mukavemetle devam etmiştir. Ulı-cüz Kazakları ise Çinlilerin Kalmukları yenmesinden sonra bir müddet Çin hakimiyetine girmişlerdir⁸.

1854'de Verniy (Almatı) kalesinin kuruluşundan sonra 22 Haziran 1854 tarihinde Rus çarı I. Nikola, bütün Kazak topraklarının Rus hakimiyetine girdiğini, bütün Kazakların da Ruslara tâbi olduklarını duyurdu. Yeni işgallerin ardından Kazak toprakları, Orenburg, Batı Sibirya ve Türkistan olmak üzere üç askerî valiliğe bölündü⁹. Rus nüfusunun sistemli ve örgütlü bir biçimde Kazak topraklarına yerleştirilmesi hız kazandı. Kazakların mera sahaları iyice daraltıldı, toprakları ellerinden alınarak göçmenlere verildi. 1870-1880 yılları arasında Çin baskılarından kaçan bazı Uygur Türkleri Güney Kazakistan'a yerleştiler. Kazak topraklarının Rus köylülere dağıtılması hızla devam ederken 1906 yılında Kazak Anayasal Demokratik Partisi yoluyla millî bilinç uyandırılmaya çalışıldı. Bu parti daha sonra Alaş Orda adını alarak Kazak isyanlarına ön-ayak olmuştur¹⁰. Rusların Birinci Dünya savaşı sırasında seferberlik ilan ederek pek çok Türkü askere çağırması ve ihtiyaçları için mallarına el koyması bütün Türkistan'da olduğu gibi Kazaklar arasında da 1916 yılında büyük bir isyanın çıkmasına sebep olmuş, Evliya-Ata merkezli ayaklanma Urallara kadar uzanmıştır. 16 Kasım 1916'da Rusların binlerce insanı öldürerek isyanı bastırmasından sonra pekçok Kazak Türkü, Doğu Türkistan'a kaçmak zorunda kalmıştır.

1917 devriminden sonra Alaş Orda Partisi, Ağustos 1917'de Bükey Han idaresinde Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etti. Bunu tanımayan Sovyetler yaklaşık

⁷Bu durum günümüze kadar devam etmiştir, K.H. Menges bu konuya şöyle değinir : "...Pontus-Hazar bozkırlarında Kazaklarla Nogay Tatarları belirgin bir biçimde azalmışlardır. Bu bozkırların batısı geniş ölçüde Ukraynalılardan, doğusu büyük-Ruslardan oluşur. Burada bunların en güçlü temsilcileri Kosakilerdir; tarım alanlarını, yüksek verimli kara-toprakları ekip biçmek üzere sürekli artan oranlarda iskan edilirler."

(Menges, K.H., "Die Aralo-Kaspische Gruppe", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden 1959, s. 435.)

⁸Gömeç, S. a.g.e., s. 77.

⁹Gömeç, S. a.g.e., s. 78.

¹⁰Gömeç, S. a.g.e., s. 79.

üç yıl süren çarpışmalardan sonra Türkleri yenerek onlar için 1919'da Orenburg merkezli bir hükümet kurdular. Türkistan Komünist Partisi'ne bağlı Müslümanlar Bürosu'nun kapatılmasından ve Kazak Türklerinin buradaki temsilcilerinden Turar Rıskulov'un tevkifinden sonra Temmuz 1920'de Kazakistan Komünist Partisi'nin I. Kongresi Kazak Türklerinin katılımı olmaksızın gerçekleştirildi. Kazakistan Otonom Sovyet Cumhuriyeti'nin merkezi 1924'te Kızıl Orda'ya (Ak Mescit), 1928'de Almatı'ya taşındı. 1936 yılında Kazakistan'a, Sovyetlerin Birlik Cumhuriyeti statüsü verildi¹¹. Çarlık Rusyası devrinde başlayan dil ve kültür asimilasyonu ile sistemli Ruslaştırma faaliyetleri, Sovyetler döneminde şiddetlenerek devam etti. Kruşçev'in 1950 yılındaki "Bakir Topraklar" projesi ile 25 milyon hektarlık mera arazisi Sovyetler birliğini beslemek üzere tarıma açıldı. Kazakların hayvancılığa dayanan ekonomisi büyük bir darbe daha yemiş oldu¹². Bu arada kolhozlaştırma ve kolonizasyon sırasında topraklarından koparılan binlerce insan yollarda ölmüş, binlercesi de baskılara karşı çıkan çeşitli çatışmalarda öldürülmüştür. Kazaklar, Çarlık devrinden beri sürdürülen planlı çalışmalarla kendi topraklarında nüfusça üstün çoğunluk olmaktan çıkarılmıştır. 16 Aralık 1986 tarihinde Gorbaçov'un yolsuzluk iddiasıyla Brejnev döneminden beri Kazak Komünist Partisi Birinci Sekreterliği'ni yürüten Dinmuhammed Kunayev'i görevden alıp yerine Rus asıllı Genadi Kolbin'i tayin etmesi Kazaklar arasında tepki ile karşılandı¹³. Başkent Almatı'da çeşitli gösteriler düzenlendi, yer yer çatışmalar çıktı. "Jeltoksan Hareketi" olarak adlandırılan bu olaylar bağımsızlığın simgesi hâline geldi. Ruslar 1987'de tekrar bir Kazak Türkünü, Saidullah Kubaşev'i başa geçirmek zorunda kaldılar¹⁴.

Sovyetler Birliğinin son döneminde girilen sürecin ardından 16 Aralık 1991'de Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan bugün Merkezî Asya'nın kalbinde her geçen gün güçlenen büyük bir ülke olarak yükselmektedir.

¹¹Gömeç, S. a.g.e., s. 82.

¹²Gömeç, S. a.g.e., s. 85.

¹³Göksu-Özdoğan, G., "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetlere: Ulusallaşmanın Dinamikleri", *Bağımsızlığın İlk Yılları* (Azerbaycan-Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan-Türkmenistan), Ankara 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1723, s. 45.

¹⁴Gömeç, S. a.g.e., s. 87.